

A biblikus gondolkodásmód és a pszichoanalízis

Popper Péter

A most következőkben egy sok fáradtsággal kimunkálható kultúrtörténeti elemzés néhány legfontosabb gondolatát foglalom össze, vázlatzerűen. Mondanivalóm lényege, hogy a pszichoanalízis — gondolkodásmódjával és módszertanával együtt — sajátos terméke a zsidó-keresztény kultúrkörnek. Nem véletlen, hogy semmilyen más kulturális atmoszférában — legyen szó akár a kínai univerzalizmusról, a hinduizmus különböző irányzatairól, a vedantikus filozófiától a jógán át a buddhizmusig, vagy akár az iszlámról — semmiféle hasonló útja nem nyílt meg a lelki segítségnek és gyógyításnak, mint az, amit a pszichoanalízis képvisel.

A racionalizmus mítoszának megrendülése

A zsidó-keresztény kultúra virágzásának idején semmiféle helye és lehetősége nem volt egy mai értelemben vett pszichoterápiás szolgálat kialakulásának. A töretlenül megtartó erejű hitbéli elkötelezettség a lélek dolgainak gondozását egyértelműen a papi szolgálat integráns részévé tette. Az újkorban kialakuló és félelmetes gyorsasággal szétterjedő természettudományos szemlélet — a Kürt Lewin által Galilei-féle gondolkodásmódnak nevezett világfelfogás a hagyományos arisztotelészi gondolkodással szemben —, amely a reneszánszon át a felvilágosodással tetőzik, az európai kultúrkörben alapvetően ingatta meg a hitbéli mély átélést, a transzcendentális világ evidenciáját, s a vallásos életet inkább a formális ritualizáltság irányába deformálta. Azt is mondhatnánk, hogy a pszichoanalízis a zsidó-keresztény kultúra hanyatló korszakának a szülőtte.

A folyamat azonban nem ilyen egyszerű. Az évezredekben át meggyökeresedett mítoszigény érdekes módon besugározza a természettudományos gondolkodásmód által reprezentált kemény racionalitást is. A szigorúan racionalista világgép és gondolkodásmód egyértelműen uralkodóvá válik a tizenkilencedik században, amely szinte a butaságig túlhajtottan racionalista korszaknak tekinthető. Éppen ennek következtében tapasztalható egy szinte vallásos jellegű hit az ésszerűségben és a tudományban. A tizenkilencedik század embere megváltását kizárólag a tudománytól várta. Meg volt győződve arról, hogy a tudomány, a logika, az ésszerűség végül is megoldást hoz az ember és az emberiség minden létproblémájára, mind társadalmi, mind egyéni szinten.

Ez a rigid racionalizmus alapvetően rendül meg az első világháború következtében. A háborút követő évtizedekben az európai kultúrkör embere kénytelen tapasztalni, hogy a téboly mindennapos politikai tényezővé válhat. A második világháború és azt követő társadalmi történések azután végleg megadták a kegyelemdőfést a messianisztikusan felfogott racionalizmusnak.

Ennek a megrendülésnek az idején fejlődik ki a pszichoanalízis, egyrészt még mindig a tudomány és a racionalizmus jegyében, de már nem tagadva, sőt hangsúlyozva azokat az irracionális determinánsokat, amelyek az ember és az emberiség sorsát messzemenően befolyásolják. A pszichoanalízis az irracionális elem racionalizálásában látja a megoldást. Ebből a szempontból elkeseredett utóvédharcot folytat a tizenkilencedik század világfelfogásának megrendült bástyái körül.

Míg megvilágosul gyönyörű
kéességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
öszönöket idebent...

— írja *A város peremén* című versében József Attila.

Ezzel egyidejűleg önálló életre kel a lélekgyógyító mesterség, ez a félig orvosi, félig papi hivatás, amely egyszerre elégíti ki azt, ami az emberben hitigény és veszendő remény a megváltó tudományban.

Az egyistenhit és megváltás introverzív útja

A zsidó-keresztény kultúra sziklaszilárd alapja az egyistenhit. Az egyistenhit elterjedése a világon vitathatatlanul minden idők legnagyobb szellemi forradalma. Ha nem vesznek rossz néven egyfajta játékos aktualizálást, akkor azt mondhatnám, hogy az egyistenhitet megelőző pogány többistenhit tulajdonképpen egy transzcendentális pluralizmusnak felel meg. Szabad szellemi mozgásteret biztosít az ember számára, akár spirituális, akár morális értelemben. Az egyénnek átváltási, sőt menekülési lehetősége nyílik egyik szellemi atmoszférából a másikba, egyik istenség vonzásköréből a másik istenséghez, egy adott értékrendből egy másfajtához. Ha valakire nagyon megharagudott Apolló, védelmet kereshetett a tehénszemű Héránál; Zeusz bosszúja elől Hermész barlangjában rejtőzhetett el. Az egyistenhit egy totális istenségnek a világra való ráborulását, a világnak az egyetlen Isten által történő teljes lefedését jelentette.

Az egyetlen Isten kikerülhetetlen. Mindentudó és mindenható, ugyanaz a kéz büntet és jutalmaz. Az ember helyzete hasonló lesz a gyermekéhez, aki retteg a szigorúan feddő atyától és ugyanakkor nála keres menedéket. Ekkor jelenik meg először a féltékenység mint pozitív isteni tulajdonság. „Mert nem szabad imádnod más Istent; mert az Úr, akinek neve féltőn szerető, féltékeny Isten ő.” (*Mózes* II. 34,14) A politeizmusban az istenek közelednek az ember felé. Megjelennek az ember világában, beleavatkoznak az emberi sorsokba, sőt, ők formálják a sorsot. Az emberi élet eseményei és viszontagságai csak tükörképei annak, ami az antropomorf istenek között történik. E világ bármelyik hőst vesszük is szemügyre, mindaz, ami vele történik, az istenek küzdelmének a következménye, a hős tulajdonképpen csak marionett-figura, akit az istenek ujjai mozgatnak (gondoljunk például Odüsszeuszra). A politeizmus világában élő ember sorsa zártan determinált, az *ananké*, a végzet teljeseedik be rajta, s tragikumának is egyedül ez a lényege. Babits sorait idézve:

Ő megharcolta a harcot
s elhullt a végzet alatt.

(*Laodameiá*)

De éppúgy vonatkozik ez a korszak bármelyik hősére Ödipusztól Elektraig.

Az egyistenhit kozmoszában másról van szó. Az Isten az erkölcsi világrend megteremtése érdekében cselekvési szabadságot ad az embernek, felelőssé teszi őt önmagáért. Az erkölcsi értelemben vett szabadság létrehozza a valódi bűn elkövetésének a lehetőségét s a hozzá kapcsolódó rettenetes súlyú büntudatokat. A küzdőtér az ember belső világába helyeződik át a jó és a rossz közötti harc intrapszichikus történéssé válik. A kárhozát és az üdvözülés felé egyaránt kizárólag introverzív út vezet. „Téged fennen szólítunk, hogy ilyennek teremtetted az embert, de az embert is szólítjuk, mert önmagáért mégis ő felelős. Tekintsd hát ezt is, az ördögi feleselést emberi szívünkben, Uram...” — mondja egy középkori könyörgés. Vagy ugyanebből a korszakból egy prédikációrészlet: „Ne gondoljátok szerelmetes feleim, hogy a Sátán kívülről közelít felénk és mi azt mondhatjuk néki: *Apage, Távozzál!* Mert a Sátán mibennünk lakozik és mi nem tehetünk ellene mást, mint hogy jó szoroson megöleljük...” A bennünk mozgolódó ördög magunkhoz ölelése — ez már nyitott út a pszichoanalízis felé.

Az egyistenhit világában az embernek kell az Isten felé törekednie. Az emberi élet értelme egy magasabb rendű szellemi erővel való találkozás, egyesülés, morális katarzis. A pszichoanalízisben kristálytisztán jelenik meg a konfliktusok megoldásának kizárólag introspektív lehetősége. Az ösztönerők és a morális-szociális elem küzdelme, az intrapszichikus konfliktus és annak megoldása az emberi fejlődés mozgatója. Legyen Freud bármennyire materialista is, gondolatrendszerében egyértelműen jelen van a zsidó-keresztény eszme; az ösztönök alvilági erőinek megszelídítésére az értő intellektus által, az ember fejlődése az alacsonyabbrendűtől a magasabbrendű felé, a biológiaiától a szociálisig.

Az egyistenhit világában tehát rettenetes súlyúvá tud válni a bűn és a büntudat. S miután lezárult a külső hatalmakhoz való menekülés lehetősége, belső megoldások szükségesek ahhoz, hogy esendő emberi lény egyáltalán élni tudjon. Az eredeti lelkipásztori tevékenységnek ezért kerül mindig valamilyen formában a középpontjába a feloldozás aktusa — a megbánás, a vezeklés, a fogadalom —, a büntudatok súlyának enyhítése.

Főlöszeges felhívni a figyelmet arra, hogy a pszichoanalitikus terápia középpontjában ugyancsak az irracionális büntudatok megoldásának problémája áll, hiszen e gyógyító módszert elsősorban a neurózisok rendezésére dolgozták ki. Tagadhatatlan azonban, hogy e vonatkozásban a pszichoanalízis sajátos helyzetet foglal el, s bár megmarad a zsidó-keresztény kultúra eszmerendszerében, mégis rejtetten kikacsint az egykori pogányság felé. Az egyistenhit elterjedése ugyanis egy szempontból a szabad pogány életöröm elvételét jelentette az európai kultúrkörben élő emberiségtől. Az ember cselekedetei, viszonya a pénzhez, hatalomhoz, szexushoz, ételhez és italhoz a bűn forrásává válhattak. De bűnözni lehet érzelemben és gondolatban egyaránt. Bűn lehet a vágy, a megkívánás, a kétely, a tagadás. A papi szolgálat természetesen egy pillanatig sem vitatja az embert nyomasztó bűn létezését. A lelki segítség a büntudat oldására korlátozódik, azaz elintézhetővé teszi a jogos büntudatot a megbánás, a jóvátétel, a korrekció, a vezeklés útján.

E vonatkozásban a pszichoanalízis más utakon jár. A büntudat eliminálását a bűn megkérdőjelezésével próbálja elérni. Ezt nevezem a pogányság felé történő kacsintásnak. Ugyanis egészen más annak az embernek a helyzete, aki már tudja például, hogy a szexualitás nem bűn, mint azé az emberé, akinek soha eszébe sem jutott, hogy

nemi vágyainak valóra váltása bűn is lehet. Ez a tendencia markánsan tapasztalható a pszichoanalitikus elméleten alapuló pedagógiában.

Az már a dolgok humorához tartozik, hogy a szabadságra apelláló pszichoanalízis időnként önmagában, saját fejlődési útján némi hajlamot mutat a dogmati-zálódásra, skolasztikusán rideg szabályrendszerek kidolgozására, sőt az egyházzá szerveződésre. A „kis különbségek—nagy nárcisztikus sérelmek” elméletének kidolgozása ellenére, már Freud maga rendkívül rosszul tűrte a némileg másképp gondolkodó tanítványokat, a renegátokat. Határozottan hajlamos volt a pszichoanalízis szempontjából eretneknek minősülők elítélésére. Ebben is hű marad tehát a zsidó-keresztény mentalitáshoz. „Az ég hálója tágas, de senki sem kerül ki”—mondja a bölcs Lao Ce.

Ebben a vonatkozásban pontosan érzékelhetjük, hogy milyen bonyolult problémák között vergődhet egy elmélet — adott esetben a pszichoanalízis —, amely egyrészt sajátos terméke a zsidó-keresztény kultúrának, másrészt azon munkálkodik, hogy e kultúra terheitől megszabadítsa az emberi pszichikumot.

Az eddigiekből kitűnhetett, hogy a biblikus gondolkodásmód nem tűri a többértelműséget. Már a *Teremtés könyvében* Isten állandóan szétválasztja, megkülönbözteti a földet az égtől, a vizet a száraztól, a jót a rossztól. Az emberrel szemben támasztott legfontosabb követelmény is az egyértelműség: legyél katolikus, protestáns vagy zsidó; legyél pszichoanalitikus, behaviorista vagy az alaklélektan híve; szeress vagy gyűlölj; értsél egyet, vagy fordulj szembe. Az ősi és a modern lé-lekismeretből egyaránt tudjuk, hogy a valóságban az emberi pszichikum távolról sem ilyen egyértelmű. Ellentétes vágyak, törekvések feszítik, minden irányban ugyanolyan eséllyel tud gondolkozni, ösztönei és felettes énje mást és mást parancsol neki.

Ebben a helyzetben mit tehet a szegény európai? Kénytelen elfojtani önmagában mindazt, ami nem felel meg egy adott élethelyzet, vagy szociális szerep egyértelműségi követelményének. Nem lehet tehát csodálni azt, hogy a kultúra népbetegsége a neurózis, s a pszichoanalitikus terápia központi problémájává a sikeres, illetve sikertelen elfojtások kérdése válik. A pszichoanalitikus terápia a saját elméleti bázisáról kiindulva éppen arra törekszik, hogy az embert képessé tegye saját ambivalenciáinak, sőt polivalenciáinak elviselésére, ami a személyiség érettségének, felnőttiségének alapvető kritériuma. Ugyanakkor a pszichoanalízis mint elmélet és módszertan, ha úgy tetszik, mint iskola és irányzat jó zsidó vagy jó keresztény módjára egyértelműséget követel híveitől. A „félétkeny elmélet” nem tűri el más elméletek imádását, s egyáltalán nem fogadja el a szemléleti eklekticizmust (holott megítélésem szerint ez az egyedül reális lehetőség a hatékony pszichoterápiában), kivéve, ha azt az elmélet valamilyen formában már kanonizálta, magába építette. E problémának a további fejtegetése azonban már kívül esik témánk határain.

A titok

A biblikus gondolkodásmód legszembevetőbb jellemvonása az az axióma, hogy a látható világ dolgai mögött titok lappang. Az anyag mögött a szellem titkai rejtőznek. Az emberi életesemények és sorsalakulások mögött titokzatos isteni szándék, az Isten kifürkészhetetlen akarata lappang. A titok egyedüli birtokosa az Isten, aki tudásából néha juttat egy-egy töredéket kiválasztottainak, prófétáinak, beavatottjainak, akik tulajdonképpen hidat alkotnak az Isten és a köznapi ember

között, a régi júdeai modell szerint: a szentek szentélyébe évente egyszer léphet be a főpap, mögötte állnak a hetvenek, azok mögött a háromezrek, és mögöttük a nép. A titok igazabb, mint a jelenség. A megismerés útja a jelenségtől a titokhoz, az efemertől a maradandóhoz, a láthatótól a láthatatlan lényeghez vezet.

Ezt a gondolkodásmódot pogány ihletésű pimasz bölcselek nem egyszer megkérdőjelezték. Füst Milán is felteszi a kérdést: Miért igazabb a mikroszkóp igazsága a szem igazságánál? Ha valakiben erotikus vágyat kelt egy gyönyörű női bőr, feltétlenül szükséges-e nagyító alá tenni, megmutatni neki a faggyúmirigyek krátereit, a belőle kimeredő szőrszálakat?

A titok a pszichoanalízis számára is központi kategória. Magától értetődőnek tekinti, hogy az emberi viselkedést mögöttes, titokzatos erők determinálják. Axiómaként kezeli, hogy a tudatosan megragadható és kifejezhető mögött tudattalan erők munkálkodnak. A tudattalan titok, ami az emberi viselkedés mögött rejtőzik, igazabb információkat tartalmaz az emberről, mint a fenomenonok. A pszichoanalízis sem fogadja el teljes értékűnek a fenomenológiát, s a gyógyítás útja éppen a tudattalan titok feltárása, megértése, racionalizálása. A biblikus gondolkodásmódban a titok az Istent hordozza, „aki a világ tere, de a világ nem az ő tere”. A pszichoanalízis számára a titok hordozója a tudattalan. De vajon lényeges-e ez a különbség? Jung a *Tibeti Halottaskönyvhöz* írt tanulmányában igen határozottan képviseli azt a gondolatot, hogy számára tökéletesen mindegy, vajon az istenképzet projekciálódott-e az emberből a kozmoszba, vagy az Isten introjiciálódott-e belénk a tudattalan formájában. A pszichoanalízis egész formanyelve, az elfojtások, az elhárító mechanizmusok, a szimbolikus rendszerek, a sűrítések és az eltolások jelentik — Thomas Mann megfogalmazása szerint — azt a zajgást, amely csak arra szolgál, hogy mélyebben rejtőzhessek el mögötte a titok.

A dichotomikus gondolkodás

Az előbb már szó esett a bibliai Isten teremtésének aktusáról. Akkor a dolgok szétválasztására és egyértelműségére tettük a hangsúlyt, most a dichotómiára, a kettősségekre. A bibliai gondolkodású ember kettősségekben éli meg a világot, léteznek számára a sötétség és a világosság erői, az Isten és a Sátán, az ég és föld, s ennek nyomán a kultúra egész gondolkodására rányomja bélyegét az örök dichotómia. Anyag és szellem, lét és tudat, egyház és állam, egyén és közösség, szabadság és szolgaság, zsarnokság és demokrácia, maszkulin és feminin: egész világunk dichotomikus paralellizmusokból áll.

A pszichoanalízis elméleti rendszere ugyancsak bibliai gyökerű dichotómiák-ra épül. Végülis az egész emberi fejlődést a biológiai és a szociális elem küzdelmére alapozza a személyiségen belül. De ugyanilyen alapvető dichotómiát képvisel a tudatos és a tudattalan, a férfi és a női princípium, az infantilis és az érett, a racionális és az irracionális — egészen Erósz és Thanatosz kettősségéig.

Mint ismeretes, a rosszmájú Gordon Allport karikatúrája szerint a pszichoanalitikus személyiségmodell egy szexőrült majom és egy szűzies vénkisasszony élet-halál küzdelmét reprezentálja az ösztönén és a felettes én konfliktusának formájában. Ezt a mérközést egy rendkívül ideges banktisztviselő vezeti, szegény meggyötört éntünk. Ám nem szükséges erre a csúfolódásra odafigyelni ahhoz, hogy észrevehetővé váljon ebben a modellben a magasabb rendű és az alacsonyabb rendű, az isten és az ördög harca az emberért. Legföljebb arról van szó, hogy az isteni

szentség helyébe a modern kor követelményeinek megfelelően a szociális szentség, a megszentelt adaptáció csempésződött.

Az élő mítoszok

Nem szükséges bizonyítani a biblikus gondolkodásmód mítoszokkal való átítottságát. A személyiségfejlődés pszichoanalitikus modelljében közismerten ugyancsak jelen van, sőt döntő jelentőségű az archaikus emberi történekek mitológikus újraélése. A pszichoanalízisnek éppen ez a jellemvonása kelt intenzív rokonszenvet Thomas Mannban, aki határozottan állítja, hogy az egyéni emberi élet távról sem annyira individuális, mint amilyenek első pillanatban tűnik. A lényeg éppen az ősi mítoszok egyéni történetként való újraélése. Ha az embernek sikerülne megfejtenie az általa újraélt mítoszokat, tulajdonképpen rájöhetne élete értelmére.

A dolgok egyik oldala a pszichoanalízis szempontjából is az egykori ősi történekek mitikus újraélése az egyéni életben, legyen szó az ősi apagyilkosságokról, az anya birtoklásáról, a preventív kasztrációról, az áldozatról vagy önbüntetésről. Maga az indulatáttétel jelensége is tulajdonképpen egy mitikus újraélési lehetőség számára nyit kaput. De beszélhetnénk egy egyéni élet neurotikus mítoszairól, az álmom, az élet, vagy a halál mitológiájáról egyaránt.

Jelen előadásban mégsem a pszichoanalízisben élő mítoszok problémáját vizsgálom, hanem a bibliai mítoszokban lappangó „pszichoanalitikus gondolkodásmódot”. Ezzel is bizonyítani szeretném a gondolkodás azonos útját, azt, hogy már évezredekkel ezelőtt lappangva jelen volt az a lélektani sejtés, amelyet Freud tudományos elméletté érlelt. Néhány példa: József azt álmodja, hogy a testvérek kénéi meghajolnak az ő búzakévéje előtt. S a testvérek nem legyintenek rá erre az álmomra, mint holmi számarásra, hanem a pszichoanalízis módszertana szerint értelmezik azt, tudattalan szándék, vágyfantázia megnyilvánulásának tartva az álmot: te főként akarsz kerekedni! S amint lehetőség nyílik rá, ennek megfelelően bánnak el kisöccsükkel. Az apa elleni lázadás, vagy a fiák fölállózása egyaránt jelen van Ábrahám és Izsák történetében, az aranyborjú-skandalumban, Saul és Dávid párharcában. A Biblia két legnagyobb alakja, Mózes és Jézus egyaránt „bizonytalan” születésűek, az apa kiletét homály fedi, s tulajdonképpen mindketten Isten fiává avanszálnak a hiányzó földi apa túlkompenzálásaképpen, mondhatnám bután és rosszmájúan.

Vagy a damaszkuszi út híres jelenete: A Krisztus-követőket gyilkos dühvel üldöző Saul egyszerre fény sugározza körül, aki földre zuhan, és elhangzik a következő párbeszéd: „Saul, Saul, mit kergetsz engem? Ki vagy te, uram? Én vagyok Jézus, akit te kergetsz. Nehéz neked az ösztön ellen rugódoznod!” Saul pusztító agresszivitásának ez a legtisztább analitikus értelmezése, s ennek hatására a kereszténység apostolává lesz. íme a katarzisok katarzisa.

Dante pszichoterápiája

Nem állom meg, hogy végezetül el ne mondjam azt a gondolatot, ezen a helyen is, hogy a pszichoanalízis gyógyító hatásmechanizmusát elemzve nem zárhatom ki azt a lehetőséget — számos közismert mellett —, hogy a pszichoanalitikus

terápia maga is az emberiség egyik legalapvetőbb és legősibb mítoszának egyéni újraélését jelenti. A halál birodalmába, az alvilágba tett utazásokról és visszatérésekről van szó. A mítosz jelen volt az ősi sumer kultúrában, ahol Gilgames a hőse. Ott volt az egyiptomi beavatási szertartásokban, és lényeges része volt Indiában a „kevalin” állapot elérésének. Orfeusz is megjárta ezt az utat a görögség szellemében, s nem kevésbé Dante, keresztény módon.

A pszichoanalízis az ember múltjába tett utazás. A múlt, mindaz, ami elmarad mögöttünk az időben, már a halál birodalmához tartozik. Ugyanakkor a pszichoanalízis alvilági utazás is, kalandozás a lélek alvilágában, a Freud által ugyancsak alvilági erőnek nevezett ösztöndinamizmusok és tudattalan tartalmak között.

Dante ezt mondja:

Az emberélet útjának felén
egy nagy sötét erdőbe jutottam,
mivel az igaz utat nem lelem.

Igen, az ember ilyenkor megy el pszichoanalízisbe. Hubay Miklós felhívta a figyelmemet arra, hogy Weöres Sándor elégedetlen volt Babits fordításában a szerinte semmitmondó „jutottam” szóval, s keresni kezdte a középkori olasz nyelvben a szó egyéb jelentéseit. Meg is találta. A „jutottam” szó fordítható „eszméltem”-nek is, ugyanis a harmadik vagy negyedik jelentésében az „önmagára eszmélés”-t tartalmazza. Ennek megfelelően az *Isteni színjáték* nyitó sorai az alábbiak szerint is értelmezhetők lennének:

Az emberélet útjának felén
egy nagy sötétlő erdőben *eszméltem önmagamra*,
mivel az igazi utat nem lelem.

Így a szöveg sokkal mélyebb értelművé válik. Elmondja, hogy Dante alvilági utazása tulajdonképpen önmagára eszmélésének története. Ahhoz, hogy az ember önmagára eszmélhessen, el kell tévednie. Mégiscsak pszichoanalízisről lenne szó?

Dantét alvilági utazása során Vergilius kíséri. Szerepe nagyon hasonlít a pszichoanalitikuséhoz. Nem tud Dante helyett utazni (sem élni), nem tud semmit sem megoldani helyette, de kísérőként segíteni tudja az útján, magyarázza, netán értelmezni az élményeket.

Az alvilági utazás során egyre mélyebb és mélyebb bugyrokba merül alá a vándor. Egyre fenyegetőbb erőkkel kell megküzdenie, ha az introverzív utazás szimbolikájáról van szó, egyre fenyegetőbb belső lehetőségekkel.

Az utazás mélypontján mindig van valamilyen nagy elakadás, jelentős ellenállásokba ütközik az utazó. Dante esetében ez Dis városánál következik be. Gilgamesnél egy állat-emberevő, Enkidu támad ellene, akit le kell győznie. Ám az akadályon túljutva az utazó erői jelentősen megnövekednek, úgy is mondhatnám, hogy az ellene támadó legyőzött erők ezután az ő szolgálatába állanak. Akárcsak az ösztönerők a pszichoanalízisben.

A mélypontról való fokozatos visszatérés a „csillagokhoz” egyértelműen azt eredményezi, hogy az utazónak megnőtt az életörömhöz való képessége (Gilgames örömdát zeng a napvilágba való visszatérése után), kiteljesedik belső szabadsága, egészséges lesz és morálisan szuverén. Úgy vélem, hogy eredményes pszichoanalízis során megszerzett legfontosabb kincsek éppen ezek: belső szabadság a kény-

szerek helyett, egészséges életöröm a szorongások helyett és autonómia a függőség helyett.

Az utazásnak ebben a végső fázisában a vezető személye fölöslegessé válik. Az utazó persze „leválási nehézségekkel” küzd. Dante is megrémül, amikor Vergilius elhagyja őt. Búcsúmondataiban Vergilius elmondja, hogy szerepe immár fölöslegessé vált:

..lelked szabad már, ép, és egyre tisztább:
nem *azt* követni véték volna, véték:
rád teszem hát a Koronát s a Mitrát!

Az önmaga császárává és pápájává koronázásának ezzel az aktusával ér véget Dante pszichoanalízise.

Irodalom

Allport, G. W.: *A személyiség alakulása*, Gondolat, Budapest, 1980.

Brelich A.: A „meghaló istenek” problémájához, *MTA Nyelv- és irod. Tud. Oszt. Közli.* 18.1961.

de Chardin, T.: *Az emberi jelenség*, Gondolat, Budapest, 1973.

Dodds, E. R.: *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*, Cambridge, 1965.

Freud, S.: *Totem és Tabu*, Dick Manó, Budapest, 1918.

Füst M.: *Ez mind én voltam egykor*, Magvető-Szépirodalmi, Budapest, 1977.

Glassenapp, H. von: *Az öt világvallás*, Gondolat, Budapest, 1981.

Jung, C.G.: A Bar-Do-Thos-Sgrol pszichológiai magyarázata, In.: *Tibeti Halottaskönyv*, Buddhista Misszió, Budapest, 1984.

Lao-Ce: *Tao Te King* (Ágner Lajos fordítása), Officina, Budapest, 1936.

Pais I.: *Emberes vallás*, Akadémiai könyvkiadó, Budapest, 1974.

Pedersen, J.: *Israel, its Life, its Culture*, London, 1954.

Steiner, R.: *A kereszténység, mint misztikus tény és az ókor misztériumai* (nyersfordítás).

Popper Péter
SOTE
Orvospszichológiai csoport
1083 Budapest,
Bókay János u. 54.